

Croatica XVI (1985) — 22/23 Zagreb

Izvorni znanstveni članak

Ivo Pranjković

GRAMATIKA MATIJE ANTUNA RELKOVIĆA

UDK 808.62.23:801.5

Nova slavonska i nimačka gramatika Matije Antuna Relkovića tiskana je prvi put u Zagrebu 1767. godine. Posebno se inzistira na dijelovima opisa koji su u Relkovića specifični. Razmatraju se zatim odlike (npr. grafijska rješenja, opis kategorije živo/neživo, opis morfologije imenica i upotreba zamjenica, korištenje prednosti kontrastivnog opisa i sl.) i slabije strane primijenjenog opisa (utjecaj njemačkog i latinskog jezika, terminološka nespretnost i siromaštvo, neprikladna koncepcija rječnika, nedostatno lingvističko obrazovanje autora i sl.). Gramatika se napokon uspoređuje s drugim starijim gramatikama, posebno s prvom hrvatskom gramatikom Bartola Kašića.

Nova Slavonska i Nimacska Gramatika M. A. Relkovića¹ (1732—1789) izišla je u tri izdanja: prvo u Zagrebu (Agramu) 1767, a drugo i treće u Beču 1774. i 1789. godine. Ovdje će biti prikazana prema prvom (zagrebačkom) izdanju.

Radi lakšeg shvaćanja autorove koncepcije, a možda i radi lakšeg praćenja ovog prikaza, bit će, vjerujem, korisno ponajprije nešto reći o namjeni gramatike. Sam autor govori (u posveti) o trostrukoj svrsi svog djela. Smatra naime da bi njegova gramatika mogla poslužiti »za uzdêrxanje vlastitog jezika«, »Mladexi Slavonskoj, za Naucsiti Nimacski jezik« i »Nimcem, za primiti Slavonsko Govorênje«.²

Središnji dio knjige (gramatika u užem smislu) podijeljen je u tri dijela: I ORTOGRAPHIAE illi SLOVOSLOXNOSTI SLAVONSKE, str. 1—51; II *Od nacsina govorenja, i iztraxivanja Ricsih* (*Von der Wort = Forschung*), str. 52—248. i III DE SYNTAXI, *Od upravljenja Ricsih* (*von der Wortfügung*), str. 249—384.

Tom središnjem dijelu prethodi posveta zagrebačkom biskupu Francisku Thauszyju, *Pridgovor Dobrovoljnom Slavonskom Shtiocu*³ (i na njemačkom i na »slavonskom« jeziku) te poglavlje pod naslovom *Vêrstopis / Nikih u Slavonski Jezik umishanih Ricsih*. U njemu je (na tri stranice) dat popis stranih riječi (najvećim dijelom turcizama) te njima odgovaraju-

¹ Relkovićevoj gramatici prethodi u Slavoniji samo gramatika Blaža Tadijanovića (*Svašta po malo iliti kratko složenje imena i riči u ilirski i njemački jezik*, Magdeburg 1761). Nakon Relkovićeve, izišle su gramtike Marijana Lanosovića (*Neue Einleitung zur slavonischen Sprache*, Osijek 1778) i Ignjata Alojzija Brlića (*Grammatik der illyrischen Sprache*, Budim 1833): usp. Josip Vončina, *O postanku i načelima Relkovićeve Nove slavonske i nimačke gramatike*, zbornik *Vojna krajina* (povijesni pregled — historiografija — rasprave), Liber, Zagreb 1984, str. 452, i Zlatko Vince, *Putovima hrvatskoga književnog jezika*, Liber, Zagreb 1978, str. 69—70.

² Tomo Matić (usp. *O književnom radu Matije A. Relkovića*, »Vijenac XXV, Zagreb 1893, str. 662) napominje kako se iz toga vidi da Relković »biti gramatike nije shvaćao: da se bio ograničio, bio bi možebiti rad njegov bolje uspio«.

³ Kao što se vidi iz dosad navedenih citata, Relkovićevo je pisanje malih i velikih slova u velikoj mjeri proizvoljno. On, na primjer, piše *devet*, ali *Deset*; *dvadeset*, ali *Dvadeset i jedan* (str. 100); *Vishje Obloka*, *Nixje Sela*, *Kod moga Brata*, ali *u pol blatta*, *Priko polja*, *Zaradi poshtenja* (str. 227). Općenito se može reći jedino to da velikih slova ima puno (posebno u primjerima) i da je posrijedi očit utjecaj njemačke ortografije. Zbrci je moglo doprinijeti i to što on govori (str. 29) o velikim, srednjim i malim slovima. Velikim slovima pišu se vlastita imena (takvima smatra i sve pridjeve od vlastitih imena: »*Rimski broj*, a nie *rimski Broj* zashto ima pocetak od vlastitog imena, kojeje Rim«), srednjima Appellativa, a malim slovima »*Verba*, *Conjunctiones*, *Praepositiones*, *Adverbia*, i *rics* ista akoche kakva biti osim pocsetka«.

ćih riječi na »horvatskom« (tj. kajkavskom), »dalmatinskom«, »pemskom« (tj. češkom), poljskom i njemačkom jeziku.⁴ Zanimljivo je (zato što svjedoči o Relkovićevu oskudnom poznavanju slavenskih jezika) da se među »umišanima« navode i riječi *čaša*, *groznica*⁵, *brašno*⁶.

U drugom dijelu »vêrstopisa« (s naslovom *Razlika u izpisanju Ricsih / Među Slavonskima Piscih*) iznose se kritičke primjedbe na način pisanja kod nekih pisaca. Tako Relković tvrdi da slovu *s* (»za po oshtriti glas njegov«) nije dobro »u pomoch pridavati« slova *s* ili *c* jer da se onda ne bi u pismu razlikovale riječi *Lisica* (der Fuchs) i *Lissica* (ein Flechtelein), *pisci* i *piši* (ako bi se »u pomoć pridavalo« *c*, obje bi se riječi pisale *pisci*). Ne slaže se ni s onima koji se pomažu talijanskom grafijom jer oni pišu »*Gnoj na misto njoj*«.⁷

Nakon središnjeg dijela slijedi »slavonsko«-njemački *Ric-snik* (str. 385—464) koji je tematski koncipiran (npr. *Od Boxanstva, i stvarih, kojese sluxbe Boxje doticsu; Od Svita, i od Istocsalah; Od Zemaljah, i od Pukah; Od Mora, i od drugih Vodah; Od Vêrtarluka, Cvitja, i Stabalah; Od Xivinah Csetveronoxnih; Od Vage, i Mirre; Od Xenskog Hodíla* itd.).

Iza rječnika je *Izvodak / Obicsajnih, i u Govorenje Dohodechih / Razgovorah* koji sadrži dvadeset razgovora iz svakodnevnog života i na »slavonskom« i na njemačkom jeziku (str. 465—554).⁸

Knjiga završava *Fabulom / Od Mlinara, i njegova Sina* (str. 554—560), kojom se autor brani od onih što su ga napadali zbog *Satira*.

⁴ Evo jednog primjera: *Sirche*. Hor. *Oczet*. Dal. *Kvasina, Ocat*. Pem. *Ocet*, Pol. *Ocet*. Njm. *der Essig*.

⁵ Usp. o tome prilično podrugljiv komentar Vatroslava Jagića: *Is-torija slavjanskoj filologiji*, vyp. 1, Sanktpeterbur'g 1910, str. 362—363.

⁶ Iako se predstavlja kao oštar borac protiv turcizama, u Relkovićevim djelima ima puno turskih riječi, pa i sufiksa, npr. — *luk* : *vrtar-luk* i sl., koje su bile odomaćene u govoru njegova kraja (usp. Radomir B. Aleksić, *Jezik Matije Antuna Reljkovića, Biblioteka Južnoslovenskog filologa*, knj. 4, Beograd 1931, str. 149). Što se tiče riječi (»knjiških«) iz ostalih jezika (latinskog, francuskog, njemačkog, talijanskog) Relković je bio sasvim tolerantan: nije se »borio za slavenski, nego za neturski karakter slavonskog leksika«, v. Josip Vončina, *O tuđicama u Reljkovićevu »Satiru«*, »Filologija« 5, Zagreb 1967, str. 177.

⁷ Čitav taj uvodni dio knjige sadrži 30 (nepaginiranih) stranica.

⁸ Evo naslova tih razgovora: 1. Kogagod ljubazno susristi; 2. Kogagod u jutru pohoditi; 3. Dviiuh Djakah; 4. Od Pisanja, Papira, Tinte, i Perah; 5. Od govorenja Nimacski; 6. Od Dorucskovanja, i Stola steranja; 7. Od Rucsanja; 8. Od Putovanja, i od Jahanja; 9. Od Konaka; 10. Od Racsunjenja s' Domachinom; 11. Od Pohodjenja Bolesnika; 12. Od Kupovanja, i prodavanja; 13. Od Oblacsenja, i Probovanja Hodiche; 14. Pitase kojeje Doba; 15. Pitase za Novine; 16. Od izhoda Sunca i Mi-seca; 17. Od lipoga Vrimena, Kishe, i Vitra; 18. Od pucanja; 19. Dviiuh Divojakah i 20. Svêrhu Udah Csovicsjih.

Prvi dio gramatike ima tri poglavlja (I *Od Slovah, Silabah, i njojva izgovaranja*; II *Od Glasa Silabah, i od Nadslova-kah* [De Tono Silabarum, et Accentibus] i III *Od razlike slo-vah, i ostalih zlamenjah, na kojese u Pismu pomljivo paziti ima*) te *Kratko Uputjenje u Nimacsku Slovosloxnost*.

Relkovićeva abecevica (tj. abeceda) ima 23 znaka.⁹ Ostali su grafemi rezultat kombiniranja (pridavanja). Bit će, vjeru-jem, zanimljivo Relkovićevu grafiju usporediti s onom koju nalazimo u najstarijoj hrvatskoj gramatici — Kašičevoj:¹⁰

FONEMI	KAŠIĆEVA GRAFIJA	RELKOVIĆEVA GRAFIJA
c	ç	c
č	c	cs
ć	cch(i) ili chi	ch (tj)
dž	—	cx
đ	—	gj (dj)
j	y	j
k	k (ili ch) q ispred v	k
lj	gl(i)	lj
nj	gn	nj
(r)	er, ar	êr
š	sc	sh ¹¹
v	v (f iza s)	v
ž	x	x

Prvo što treba reći o Relkovićevoj grafiji jest činjenica da on u potpunosti poštuje načelo (inače karakteristično za latinski jezik) da se izvanslovnim (nadslovnim i podslovnim) znakovima ne variraju suglasnički, nego samoglasnički gra-femi. Suglasnički se variraju tako da im se »pridaje u pomoć« neki drugi grafem (i to suglasnički, osim, razumljivo, digrafa za vokalsko r).¹²

Između ostalog i zbog toga usporedba Kašičevih i Relkoviće-
vskih rješenja jasno pokazuje da ova potonja predstavljaju

⁹ Navodi se čitava latinska abeceda, ali se napominje (u bilješki, str. 2) da »Slovo Q i Y u Slavonskom jeziku nigdi od potribe nisu...«.

¹⁰ Usp. Bartol Kašić (Bartholomaeus Cassius), *Institutionum lin-guae illyrice libri duo*, Köln-Wien 1977. (pretisak), str. 8—15. i Radoslav Katičić, *Gramatika Bartola Kašića*, Rad JAZU 388, Zagreb 1981, str. 23—24.

¹¹ Slovo sh jedina je promjena koju je uveo sam Relković. Inače se njegova grafija podudara s grafijom Stjepana Vilova (*Razgovor pri-jateljski*, Budim 1736) i Jeronima Lipovčića (*Dušu čuvajuće pohodeenje*, Budim 1750). Za fonem š oni imaju digraf ss, usp. J. Vončina, *O pos-tanku...*, str. 464—467.

¹² Isto, str. 467.

vidan napredak: eliminirana su suvišna slova *q* i *y*, nema nijednog trigrafa, a ujednačenija su i logičnija rješenja i za većinu drugih slova. Napredak je, naravno, i u tome što u Relkovića nalazimo grafeme za *dž* i *đ* kojih u Kašića nema (njegov je fonemski inventar čakavski).¹³

Relković dosta opširno¹⁴ govori o osobinama pojedinih slova a dijeleći ih na glasovita (samoglasnike) i neglasovita (suglasnike).¹⁵ Pri tome čini (ne samo za njega karakterističnu) metodološku pogrešku time što slovima drži i jednoslovne riječi (veznike *i* i *a*, prijedloge *k'*, *o*, *u* te uzvilk *o*).

Slovo *h* služi mu pored ostalog (»zlamenuje staro *hir*« i »jest pomochnik slova. *c* za izrechi *cherv*«) i kao znak za dužinu »sluxi nakraju ricsi za rastaviti casus jedan od drugoga, napril: Nominativo plurali *ovi ljudi*. Genitivo plurali *ovih ljudi*« (str. 12). I u tome je svakako značajnu ulogu imao utjecaj njemačke (orto)grafije.

Zanimljivo je, također, napomenuti da se posebno opisuje *št* (*shtaj*): »S. Za izrechi *shtaj* dobiva osim *h*. josh jednoga pomochnika: to-jest. *t*. koja sva tri slova *s'* glasovitim izgovarajuse: *shta*. *shte*. *shti*. *shtu*«.

O glasovnim osobinama »slova« Relković ne govori gotovo ništa. Ne spominje ni glasovne (ili »slovne«) promjene. U tekstu i u primjerima glasovne se promjene nekad provode, npr. *ispokoivshise* (str. 16), *ispechi* (str. 20), *rastavljena* (str. 49), *raspravitise* (str. 433), *Rasipljiv* (str. 462); a nekad ne provode, npr. *izsichi* (str. 10), *izpisuje*, *nadkrivene* (str. 26), *obcsajni izhod* (tj. normalna stolica, der gewöhnliche Stuhlgang, str. 522), *Sladkopek* (Zuckerbecker, str. 421), *Nepodpun* (str. 433) itd. Čini se ipak da je nešto skloniji (posebno onda kad je svjestan podrijetla derivata i kompozita) morfonološkom nego fonološkom pravopisu.

Akcentuacija je Relkovićeva vrlo zanimljiva jer se većim dijelom temelji na posavskom govoru ondašnjeg vremena iako je Relković prilično nepouzdan i nedosljedan u obilježavanju naglasaka. Na akcentuaciji se, međutim, neću duže zadržavati u prvom redu zato što je ona opširno i temeljito obrađena u

¹³ R. Katičić, *nav. dj.*, str. 24.

¹⁴ S primjerima tipa: *Chako neche ichi chorav chupriom* (str. 9), *Jakob jednoc jidashe s'jozipom janjehju juhu* (str. 13), *Zashto zecu u zimi nezapade zob za zube* (str. 22) i sl.

¹⁵ Razliku među njima opisuje ovako: »Glasovita slova zovuse zato; jerbo svaki-put prez pomochi drugoga koga slova moguh stajati, i svoj glas svako po-sebi imati, kakose kod njih vidi; takojer, jerbo svako glasovito slovo na samu stojechi csitavu rics izgovoriti moxe, kako chesh u istolmacsenju svakoga njih viditi. Neglasovita pak jesu zato; jerbo nikada prez kogagod od ozgor recsenih glasovitih slovah stajati nemoguh...« (str. 5—6).

poznatoj studiji Stjepana Ivšića.¹⁶ Napomenut ću samo to da Relković kratkih akcenata ne obilježuje nikakvim suprasegmentnim znakom.¹⁷ Čini to relativno često udvajanjem suglasnika,¹⁸ npr. *illi*, *Anna* (str. 6), *babba* (str. 8), *cxollan* (str. 9), *dolli*, *gorri*, *mallo* (str. 24), *Illova*, *Kozarra* (str. 56) itd., ali se time ne daje obavijest o kvaliteti (radi se najčešće o »posavskom« kratkosilaznom, ali je u Relkovićevo vrijeme već bilo prenošenja akcenata prema početku riječi), a nije uvijek jasno ni to odnosi li se udvajanje na prethodni ili na sljedeći slog. Za obilježavanje dugih naglašanih slogova upotrebljava Relković tri znaka: ' (accentus accutus; *nadslovak oshtri*), ` (accentus gravis; *nadslovak teshki*) i ^ (circumflexus; *zlamenje nadkriveno*).¹⁹ Akut je »paralelan«²⁰ s dugouzlaznim akcentom (´), npr. *kúpiti*, *fáliti*, *órao* (str. 27), gravis većinom odgovara dugosilaznom akcentu (˘), npr. *dvà*, *dàn*, *tilo*, *ovè* (str. 25—26), Gvozdotèg (str. 398), a cirkumfleks najčešće (posavskom« akutu (˘) ili dugosilaznom akcentu, npr. *Grád*, *Móst* (str. 446), *Kaxipút* (str. 409), *Biô* (weis), *Bójah* (str. 398), *Zràk* (str. 388), *Kúpiti* (str. 422) itd. Osim toga, akcenatskim se znakovima često bilježe i dužine, i to akutom prednaglasna, tzv. uzlazna dužina, npr. *ricsih* (str. 22), *sámoj* (str. 51), *slídi* (str. 273), *trúдите* (str. 502) (čit. *riči*, *sāmōj*; *slídi*, *trūdíte*²¹, a gravisom zanaglasna, npr. *Váròshàh*, *Xénàh*, *zemájlàh*, *Pisàmàh* (str. 29). Cirkumfleksom se označuje i dužina prije akcenta, npr. *odstúpíte* (čit. *odstúpíte*, str. 383), *kíshí*, *sníxí* (čit. *kíši*, *sníži*; str. 198), a i dužina iza akcenta, npr. *nikâ* (čit. *nìkâ*, str. 100), *Tùrkóm* (čit. *Tùrkôm*, str. 67) itd.

I pored toga što nije bilježio kratkih akcenata, Relkovićvo bi naglašavanje bilo puno značajnije i korisnije da je umio biti dosljedan u bilježenju dugih naglašanih slogova, tj. da

¹⁶ V. Stjepan Ivšić, *Akcentat u Gramatici Matije Antuna Relkovića*, Rad JAZU 194, Zagreb 1912, str. 1—60.

¹⁷ Pravda to ovako: »Za ubavistitise lashnje u ove nadslovke, imase znati da one silabe, gdi glasovita slova nijednim nadslovkom (tj. naglaskom, I. P.) zabilixena nisu, izgovarajuse onako naravno, kakose obicsaju izgovarati u Abecevicu.«

¹⁸ Udvajanja ima i kod Kašića, ali kratki akcent (čakavski kratkosilazni) označuje se u njega inače (i) gravisom, usp. R. Katičić, *nav. dj.* str. 30.

¹⁹ Ta se tri znaka upotrebljavaju u svim (naj)starijim hrvatskim gramatikama: »U starijoj hrvatskoj gramatičkoj literaturi sve do Antuna Mažuranića postoji tradicija u porabi akcenatskih znakova i ta se tradicija u neprekinutu kontinuitetu temelji na Kašićevoj gramatici«, usp. R. Katičić, *nav. dj.*, str. 34.

²⁰ V. S. Ivšić, *nav. dj.*, str. 14.

²¹ *Isto*, str. 27.

mu akut uvijek odgovara dugouzlaznom, gravis dugosilaznom, a cirkumfleks »posavskom« akutu.²²

Punktuaciju (interpunkciju) opisuje Relković dosta spretno i korektno²³ iako sasvim ukraťko. Među interpunkcijskim znakovima (*Zlamenjah razdiljenja*) razlikuje sljedeće: *Comma* illi *virgula* (,), *Punkt* (.), *Punctirani Comma* illi *media nota* (;), dva *Puncta*, *Signum interrogationis* (*zlamenje pitanja*) i *exclamationis* illi *admirationis* (*zlamenje podvikanja*, illi *zacsudjenja*).

Od ostalih (pravopisnih) znakova spominje *Apostrophus* (*Zlamenje Ostavljenja*), *Zlamenje svezanja*, tj. crticu (»stoji među dvima ricsma, koje obidve, kako dabi jedna bila izgovarajuse«)²⁴ ili se upotrebljava onda kad se »ricsi têrgaju«, str. 32) te *Parenthesis* (*zlamenje umishanja*, tj. zgrade).

Drugi dio Relkovićeve gramatike (morfologija) ima deset poglavlja,²⁵ i u njemu su obrađene vrste riječi (*dilovi govorenja*). Relković ih razlikuje devet:²⁶ član, imenicu, zamjenicu, glagol, particip, prijedlog, prilog, veznik i uzvik.

Funkciju člana, kao što se vidi iz bilješke 26, vrši pokazna zamjenica *ovaj*, *ova*, *ovo*. Relković napominje da je članu svojstvena kategorija broja, a zatim navodi »priliku pregibanja« (tj. paradigmu). Zanimljivo je napomenuti da neodređeni član i ne spominje (ni za njemački jezik).

²² Evo što o tome piše Ivšić: »Da je Relković biležio znak ^ samo u primjerima koji imaju u Posavini osobiti akcenat ~, trebal bi mu priznati, da je dobro osjećao akcenatske razlike u svome kraju [...] Tako bismo mu mogli lakše oprostiti, što znakom ^, kojim negovi stariji drugovi gramatici bileže kratke naglašene slogove, biležio duge naglašene slogove.«; *nav. dj.*, str. 16.

²³ Ovako npr. opisuje *punct* (tj. točku): »*Punct* se potribuje za zatvoriti jedno govorenje, koje podpuno svoj izgovor i razumljenje ima, kod kojega u shtienju mallo duxje pristanese« (str. 30).

²⁴ Propisuje (na istom mjestu) da se sve složenice pišu s crticom (*Cesaro-Kraljevski. Slovo-sloxnost. Tvêrdo-kornost. Dêrvo-dillac. Rukopis*), ali se u tekstu toga ni izdaleka dosljedno ne drži.

²⁵ I De Partibus Oratiosis (Von den Theilen der Rede), II De Articulo, III De nomine (Von dem Nenn=Worte), IV De Pronomine, V De Verbo, VI De Participio, VII De Praepositione (Od Pristavka), VIII De Adverbio (Od Priricska), IX De Conjunctione (Od Sastavka), X De Interjectione (Od Medjumetka).

²⁶ Stare grčke i latinske gramatike imaju po osam vrsta riječi. Sastav je kao i kod Relkovića, samo grčke gramatike nemaju uzvika, a latinske člana. Relković se ugledao na starije hrvatske gramatičare, koji imaju latinski inventar vrsta riječi, a član je uveo po uzoru na njemački, iz kontrastivnih razloga (»pokle je u Nimacskom vechma potribiti«), iako se ograđuje: »... Articululus u Slavonskom jeziku nejma mista; vechakobi csovik na misto njega uzeo Pronomen demonstrativum *ovaj*, *der*, *ova die*, *ovo das*...« (str. 52).

Imenica (*Ime od nazivanja*) može, po Relkoviću, bit dvostruka: Substantivum (*ime Samostavno*) i Adjectivum (*ime Primitljivo*). Samostavnim se imenuje »vlastita Persona, illi stvar«, a primitljivo se »Substantivu primicite, i njegov Stvor i narav ukazuje« (str. 55). »Nomen substantivum jest opet dvostruk, tojest: Proprium, i Apellativum« (str. 56).

Prelazeći na »pregibanje imenah« Relković upozorava na kategorije (»accidentie«)²⁷ numerusa, casusa i genusa te na deklinaciju i ukратно ih definira:

Numerus »jest broj od dvi Vêrste: Singularis i Pluralis«. (Nigdje se u gramatici ne spominje dual.)

Casus »jest spadanje jednoga imena na sedam nacsinah« (str. 58). Padeža Relković razlikuje sedam. Nema lokativa (kao ni u ostalim starijim gramatikama),²⁸ ali ima (kao i u njima) ablativ²⁹ (npr. *od ovoga Csovika*).

Genus je »ime pokolenja«. Može biti »od tri vêrste: 1) Masculinum, pokolenje Mushko. 2) Faemininum, Xensko i 3) Neutrum, Neznano« (str. 60).

Imeničkih deklinacija ima tri,³⁰ a razlikuju se po genitivnom »dovêrshivanju« (tj. nastavku): I -a, II -e, III -i.³¹

²⁷ »... k' pregibanju jednoga imena niže Accidentie ili pridavci upantiti dohode« (str. 57).

²⁸ Npr. kod Kašića (usp. R. Katičić, *nav. dj.*, str. 49), Mikalje, Della Belle (usp. S. Ivšić, *nav. dj.*, str. 3), Voltiggija, Appendinija (usp. Dragutin Raguž, *S kojim se padežom slaže prijedlog prema?*, »Jezik« 4, 31, Zagreb 1984, str. 98). Oni međutim, za razliku od Relkovića, imaju lokativ (»osmi padž«) u množini.

²⁹ Ablativ je »ukinuo« tek šime Starčević (*Nova ricsoslovnica iliriska*, Trst 1812), ali je u njega samo šest padeža (usp. D. Raguž, *nav. dj.*, str. 98).

³⁰ I. N. Ovaj Otac	Ovi Otc
G. Ovoga Otca	Ovih Otacah
D. Ovomu Otcu	Ovim Otcem
A. Ovoga Otca	Oveh Otce
V. ô Otac, v. Otcse	ô Otc
Ab. od Ovoga Otca	od Ovih Otacah
7 Cas. s'Ovim Otcem	s'Ovima Otcih
II. N. ova Gospoja	oveh Gospoje
G. ove Gospoje	ovih Gospojah
D. ovoj Gospoji	ovima Gospojam
A. ovo Gospoju	oveh Gospoje
V. ô Gospojo	ô Gospoje
Ab. od ove Gospoje	od ovih Gospojah
7 Cas. s'ovom Gospojom	s'ovima Gospojama
III. N. ova Millost	oveh Millosti
G. ove Millosti	ovih Millostih
D. ovoj Millosti	ovima Millostima
A. ovu Millost	oveh Millosti
V. ô Millost	ô Millosti
Ab. od ove Millosti	od ovih Millostih
7 Cas. s'ovom Millostju	s'ovim Millostima

Uz paradigme pojedinih deklinacija Relković pravi bilješke od kojih su neke vrlo bitne i prijeko potrebne (npr. ona na str. 67—68 kojom se upozorava na kategoriju živo/neživo),³² druge opravdane i korisne (npr. one o palatalizaciji i sibilizaciji u vokativu singulara i nominativu plurala, str. 66—67; o tzv. dugoj i kratkoj množini, str. 65), u trećima se pojave opisuju dosta naivno i površno (npr. o sekundarnom *a*: »Imenah (...) izhodechah na *ac, ak, an, i as*« — npr. *otac, momak, ovan, pas* — u genitivu »prevêrnu poslidnju Silabu, pak metnu *c* prid *a*«, str. 64). Ima napokon i neobičnih, pa i smiješnih bilježaka, npr. »*Otac* ima u jednostavnom broju dva Vokativa, tojest: *ô Otac*, i *ô Otcse*. od kojih pêrvice govori rodjenomu, a drugi duhovnomu Otcu«³³ (str. 64).

Govoreći nadalje o rodu imenica (*Od pokolenje imenah*) Relković, između ostalog, tvrdi da su »masculina sva imena Misecevah« (navodi i veljaču) »i danah u Nedilji« (izuzimaju se samo! *Nedilja, Srida i Subota*) te sva imena slova! (kao *A, B, C...*).

Dotiče se nakon toga i mocijske tvorbe: imenice ženskog roda prema imenicama muškog roda tvore se tako da se »primetnu particule« *-ica* (npr. *Sabol* — *Sabolica*; kajkavizam mađarskog podrijetla sa značenjem »krojač«), *-jinica* (npr. *Kuluncxija* — *Kuluncxijinica*) te *-ka* (npr. *Becsljanin* — *Becsljanika*) ili *-inja* (npr. *Osicsanin* — *Osicskinja*; str. 89—91).

Govori i o deminutivima³⁴ (riječima »od okratjenja illi smalaksavanja«), među kojima nalazimo i prilično neobičnih,

³¹ Opis imeničke deklinacije inače je u najstarijim hrvatskim gramatikama među najuspjelijima zahvaljujući ponajviše Kašiću (usp. R. Katičić, *nav. dj.*, str. 52).

³² Zanimljivo je da tu kategoriju Kašić nije uočio. On je »neživi« akuzativ smatrao nominativom. Po Katičićevu mišljenju (*nav. dj.*, str. 94), to je najveći njegov promašaj.

³³ Kao gorljivi prosvjetitelj Relković je i inače sklon propisivanju pravila s područja »gramatike društvenog statusa«. Tako on u pristupu razgovorima (pod naslovom *Kurzer Vorbericht*) uspostavlja preciznu razliku između vokativa *Gospodine* i *gospodaru*: Riječju »Gospodine werden titulirt (bez *e*, I. P.) alle Herrn Officiers, und Befehlshabere, sie mögen in Kriegs, oder andern Diensten stehen, oder ein Kayserliches Amt zu Verwalten haben, und dem Stock nicht unterworfen sind; Ingleichem die Geistliche, als Cardinale, Bischöffe, Canonici, und Pharrherrn. *Gospodaru* aber pfliget man zu sagen 1) Den im Kriegsdiensten stehenden unter Officiern von der Primaplana an bis zum Corporalen, und den von kleinem Stab. 2) Der bei Herrschaft, und in andern diensten stehenden ansehnlichen Bedienten. 3) Den Kauf, und Handelsleuten, auch Professionisten, welche letztere bisweilen mit *Maistore* betitelt werden; Item jedem wohlhabenden Menschen, und endlichen jedem HausWirth.

Slične se upute daju i o upotrebi riječi, *gospoja, gospodarica, majstorica, gospodicsna* (usp. str. 465—466).

³⁴ Ne i o augmentativima.

npr. *Csovicsac* prema *Csvik*, *Korecsak* prema *Koren*, *Volak* prema *Vol* (str. 91).

O pridjevima govori malo.³⁵ Obrađuje komparaciju i Adjectiva Irregularia (*Dobar, Zao i Dosta* [!] *Vishje. Najvishje*) te navodi pridjevsku paradigmu (*Ovaj Veliki, Ovoga Velikoga...*). Veliki je nedostatak u tome što se ne navodi paradigma za neodređene pridjeve³⁶ jer to znači da Relković ili nije uočio kategorije određenosti/neodređenosti ili joj nije pridavao odgovarajućeg značenja.

»Imenah od Brojénja« dijele se na Cardinalia, Ordinalia (među njima su i »brojevi« *Jedan od stotine, Jedan od hiljade* te *Poslidnji*; str. 104), Proportionalia (*Jednostruk, Dvostruk...*), Collectiva (*Jedan par, Polovica, Trechina, Csetvêrtina...*) i Distributivna (*Jedan à jedan illi po jedan, Dva à dva illi po dva*³⁷...).

Zamjenicā, po Relkoviću, ima šest vrsta: Pronomen Personale, Possessivum, Demonstrativum, Interrogativum,³⁸ Relativum i Indefinitum (*Nikoi, nikoja...*, *Niki, nika...*; *Svaki, svaka...*; *Koigodir, kojagodir...*; *Niedan, niedna...*; *Nitko; Isti; Mlogi; Koimu drago* — str. 108).

Najneobičnije u vezi sa zamjenicama jest to što neke od njih »nemaju« genitiva: nemaju ga lične zamjenice, neodređene zamjenice *Tkogod* i *Nitko* (str. 126) te relativna zamjenica *shto*³⁹ (str. 121). Manje neobično nije ni autorovo obrazloženje: »Will man wissen, wie man *meiner, deiner, seiner, ihrer* Slavonisch geben könne, so ist zu wissen, dass allhie der Dativus genommen werden muss; zum Exempel: *Smiluj se meni ô Boxe svemoguchi*; oder die Praepositiones, welche Accusativum regieren *na, und za*, als: *Budite za mene. Tkoche uzeti zatebe? Pomislite i na mene kadgod* (str. 110). Vjerojatan razlog takvom Relkovićevom postupku jest oblička podudarnost genitiva i akuzativa, ali ostaje sasvim nejasno zbog čega je bez

³⁵ Za razliku od Relkovića Kašić je »izgradio vrlo složenu klasifikacijsku hijerarhiju« pridjeva (usp. B. Kašić, *nav. dj.*, str. 42—44. i R. Katičić, *nav. dj.* str. 53).

³⁶ To Relkoviću zamjera i T. Matić, *nav. dj.*, str. 675.

³⁷ Iskazi tipa *dvâ à dvâ* još su »živi« u nekim štokavskim govorima. Zanimljivo je da se jedino u njima, koliko mi je poznato, a po naša kao proklitika.

³⁸ Upitne je zamjenice zaboravio navesti u popisu na početku poglavlja, ali im kasnije (str. 122—125) navodi paradigme.

³⁹ Evo njezine paradigme: Nominat. *Shto* Was
Dativ. *csem* zu was
Accus. *shto* was
Ablativ. *odashta* von was
7. Cas *s'csim* mit was

genitiva ostala relativna zamjenica *shto* (oblika *csega* uopće nema u paradigmi te zamjenice, v. bilješku 39).

Poglavlje o glagolima jedno je od najvećih⁴⁰ (str. 127—223), ali i najkompliciranijih, pa i najspornijih, i to iz više razloga:

1. Što nije posebno obrađena kategorija glagolskog vida⁴¹ (vjerojatno je /i/ u tome bio presudan utjecaj njemačkog glagolskog sustava);

2. Što je za gotovo sve njemačke konjunktive Relković nastojao pronaći slavonske adekvate.⁴² Osim toga, očit je i utjecaj latinskih gramatika (uglavnom preko starije hrvatske gramatičke tradicije);⁴³

3. Što i ne pokušava utvrditi specifičnosti pojedinih glagolskih oblika i razgraničiti ih (o vremenima npr. kaže samo to da »jesu od tri vērste, Tempus praesens, vrime sadashnje, Praeteritum, proshasto i Futurum, doshasto« te da mogu biti *samostavna*, *jednostavna* i *sastavljena*, tj. složena);

4. Što ne govori gotovo ništa o tvorbi glagolskih oblika (to posebno vrijedi za nesložene oblike).

Glagol, koji se definira kao »rics, koja shtogod, biti, csiniti, ili tērpiti ukazuje, peterovrstan je (str. 127):

I Verbum Activum (koi jedno csinjenje ukazuje): *Ja ljubim;*

II Verbum Passivum (koi jedno tērpjenje ukazuje): *Ja sam ljubljen;*

III Verbum Neutrum (koi smo csinjenje, a nikakva tērpjenja ne znamenuje): *Ja rastem;*

IV Verbum Reciprocum (koi za Infinitivom ima pronomen *se*): *Spominjati se;*

V Verbum Impersonale (koi samu trechu personu ima): *Gēmi.*

⁴⁰ Treba, doduše, reći da ima puno više paradigmi negoli opisnog teksta.

⁴¹ Ta kategorija nije posebno obrađena ni kod Kašića, »ali je on uočio tu pojavu i opisao je u složenom kontekstu vremensko-načinskih odnosa«, kao što tvrdi, po mom mišljenju pomalo preblagonaklono, Katičić (*nav. dj.*, str. 94).

⁴² Usp. o tome i T. Matić, *nav. dj.*, str. 676.

⁴³ Konjunktivne (npr. *da hoćem*) i optativne oblike (npr. *o da možem, morem ili mogu!*) susrećemo i kod Kašića (usp. navedeno Kašićevo djelo, str. 153—157).

S obzirom na prezentski dočetak prvoga lica singulara razlikuju se tri konjugacije: prva na *-am* (*imam*), druga na *-em* (*pishem*) i treća na *-im* (*hodim*)⁴⁴.

Od glagolskih kategorija opisuju se način, vrijeme, broj i lice. Načina ima pet: Indicativus, Imperativus, Optativus i Conjunctivus skupa, i Infinitivus. O vremenu je već bilo riječi, »Numeri jesu dva«: singular (»koi smo jednu stvar, ili personu ukazuje«) i plural (»koi mnogo stvari, i personah zlamenuje«), a persone (lica) su tri, ali njima »joshter pridatise moguh Faemininum *Ona*, i Neutrum *Ono*«! (str. 130).

Potpuniji uvid u Relkovićevo glagolsku paradigmaticu omogućit će pregled oblika glagola *biti*:

1. Tempus Praesens (Vrime Sadashnje): *Ja jesam* (Ich bin)
2. Imperfectum (Polak Proshasto): *Ja biah* (Ich war)
3. Perfectum simplex (Proshasto Samostavno): *Ja bi, Ti bi...* (Ich bin gewesen)
4. Perfectum Compositum (Proshasto Sastavljeno): *Jesam bio* (Ich bin gewesen)
5. Plusquam Perfectum (Cilo Proshasto): *Ja bia bio, Ti biashe bio...* (Ich war gewesen)
6. Futurum simplex (Doshasto Samostavno): *Ja budem* (Ich werde sein)
7. Futurum Compositum (Doshasto Sastavljeno): *Jachu biti* (Ich werde sein)
8. Imperativus Modus (Zapovidajuchi Nacsin): *Budi ti* (Sei du)
9. Optativus, und Conjunctivus Modus (Xelesi, i Vexuchi Nacsin):
  - a) Praesens Optativi: *Da ja jesam* (Dass ich bin)
  - b) Praesens Conjunctivi: *Dasam Ja* (Dass ich sei)
10. Praeteritum Imperfectum I: *Da ja biah* (Wenn ich wäre)
11. Praeteritum Imperfectum II: *Jabi bio* (Ich wäre, oder würde)
12. Praeteritum Perfectum: *Dasam Ja bio* (Dass ich sei, oder bin gewesen)
13. Praeteritum Plusquamperfectum I: *Dasam Ja bio bio* (Wann ich wäre gewesen)
14. Praeteritum Plusquamperfectum II: *Jabi bio bio* (Ich wäre, oder würde)
15. Futurum simplex: *Kada ja budem* (Wann ich werde)

---

⁴⁴ Kod Kašića se, uz ove tri, spominju još dvije konjugacije koje se odnose na složene glagole: »*narescuyem, napravgliam*« (usp. B. Kašić, *nav. dj.*, str. 88).

16. Futurum Compositum: *Kada ja budem bio* (Wann ich werde gewesen sein)
17. Infinitivus Modus (Nesvêrsheni nacsin):
  - a) Preasens: *biti* (sein)
  - b) Perfect. Plusq. perf.: *buduchi bio* (gewesen sein)
18. Participium praes.: *bivshi* (?)⁴⁵ (einer der da ist)
19. Supinum: *bio, bila, bilo* (gewesen sein/?/)
20. Gerundium: *Za biti* (Uzmusein)

Način govorenja može, prema Relkoviću, biti četverostruk: Affirmative (Pokazujuchi), Negative (Zanikajuchi), Interogative (Pitajuchi) i Mixte (Smishano, npr. *Neshitijeli on*, str. 143).

U vezi s glagolima možda je još jedino zanimljivo napomenuti da se paradigme defektivnog glagola *velim* nadopunjuju oblicima glagola *reći* (npr. *Ja Velim, Ja reko, Jachu rechi, Da ja velim* itd.)

Particip (dio uzmajuchi) se određuje kao »dio govorenja, koi od ricsi (a Verbo) izhodi, i u pregibanju jednomu imenu (Nomini) prikladan jest« (str. 224). Razlikuje se particip aktivni: *imajuchi, imajucha, imajuče* (Relković napominje da se on deklinira kao komparativ) i pasivni na *-an, -en, -et* i *-ut* (npr. *udaran, ljubljen. propet, dignut*). Pasivni particip zapravo je Supinum Verbi i deklinira se kao i drugi pridjevi (str. 225).

O participu preterita (»*bivshi, imavshi, shtivshi, ljubivshi* ili *buduchi imao, shtio, ljubio*«, str. 225) govori samo u bilješki. Napominje jedino to da je indeklinabilan i navodi nekoliko primjera njegove uporabe (npr. »I to rekavshi otide« i sl.).

Prijedlog (Pridstavak) se određuje kao »dio govorenja, koise jednomu imenu, ili ricsi pridstavi, ili zastavi« i koji »vucse svaki put jedan Casus za sobom« (str. 266). Među prijedlozima s genitivom spominje se *Cicha*,⁴⁶ *s' onu stranu* i *Skoro?* (primjer: *Bitiche skoro dvi godine kako... /?!/*); s dativom idu i dativni (*Protiva, Prama, k'*) i lokativni prijedlozi (*u, Na, Po, Pri, o*), ali i *Mediu (Mediu nama)* i *Csinje* (?); *Csinje Gradu*, gegen der Stadt. Među akuzativnim i instrumentalnim prijedlozima nema neobičnosti, a »Ablativum vladaju« *Od* i

⁴⁵ Malo je vjerojatno da je u pitanju pogreška, iako za glagol *imati* particip prezenta glasi *imajuchi*, a particip preterita *imavshi* ili *buduchi imao* (str. 152—153), jer je i od glagola *rechi* particip prezenta *rekavshi* (a preterita *buduchi rekao*; str. 206). Čini se dakle da Relkoviću perfektivni glagoli imaju particip prezenta na *-vši*.

⁴⁶ Po njemu, a i po nekim drugim riječima (npr. *scinit*), vidi se da je Relković »gdjegdje crpao u pisaca s juga« (usp. S. Ivšić, *nav. dj.*, str. 3).

Daleko (npr. *Daleko od nas*). Napominje se, međutim, u bilješci sljedeće: »Buduchi Ablativus i Genitivus nerazlucujuse, nego jednim pridstavkom, koje u Ablativu, to-jest: *Od*, tako ima mlogo pridstavakah u Genitivu, koji vladaju i ovim Casusem« (str. 230).

Prilog (priricsak) »jest dio govorenja, koji drugima dilom, a navlastito Verbu primetnut, njiovu narav, illiti zlamenje ukazuje« (str. 230—231). Prilozi su, po značenju, podijeljeni na petnaest vrsta: Adverbia Loci (npr. *Ovdi, Izdvora* auswendig, *Na drugom mistu, u Nutra, Na dvor hinaus, Dilje weiter* . . .), Temporis (npr. *Za sada, Udilj* alsobald, *U Oko trenutje* diesen Augenblick, *Dan, i noć, Prie dva dana, u Zdravu Mariu, u Sutonj* . . .), Numeri (npr. *Kolikogod putah, Csesto* . . .), Ordinis (npr. *Përvo, Uredno, Skupa, Dva a dva, Od Grada do Grada, Smeteno* . . .), Quantitatis (npr. *Mallo po mallo, u obilnost* überflüssig, *Vishje, Na dio zum theil* . . .), Comparisonis (npr. *Jednako; Tako dobro, kako; Strashno* . . .), Qualitatis (*Zlo, Eh zbilja, Iz nebruha* schnell mit ungestim, *Za okladdu* . . .), Remissionis (*Polagano, Nogu za Nogom, Taki alsobald* . . .), Demonstrandi (*Evo, Eto, Eno*), Interrogandi (*Zashto, Nielli, u koje doba* . . .), Affirmandi (*Jest, Prez fallinge, Poleg svisti* auf gewissen . . .), Negandi (*Nie, Nishta* . . .), Dubitandi (*Moxebit, Akobi, Napriliku* . . .), Similitudinis (*Takojer, Kakogod, Ni vishje nimanje* . . .) te congregandi, i separandi (npr. *Skupa, u opchinu* insgemein, *Ocsi na ocsi, Kolkose daje od glave?* . . .).

Vežnici su (»Sastavak, jest dio govorenja koji ricsi, i govorenje vexe, illi rastavlja«, str. 243) podijeljeni na Conjunctiones Copulativae, Vexuchi Sastavci (npr. *i, Da, Dajosh* ja auch *Tako da ja, To jest* . . .), Disjunctive, Rastavljajuchi (*Ili; Ni vi, ni Ja; Vech akobi bilo* . . .), Adversativae, Protivechi (*Ali Nishta nemanje, Daleko od toga* . . .), causales, Uzrokujechi (*Jer, Videchi, Da nebi, Zaradishta* . . .), Conclusivae, Zatvarajuchi (*Dakle, Indi, Od ostaloga* im übrigen . . .), Exceptivae, Izvadiuchi (*Izvan, Vech ako* . . .) i Conditionales (*Ako Bòg da, Postavimo, Akobi kojom taliom* im fall, dafern . . .).

Uzvik (Medjumetak) je određen kao »dio govorenja, koji razlicito naravi, i chudi gibanje ukazuje« (str. 246). Uzvika, po Relkoviću, ima mnogo vrsta: Hortantis, Ponukovanja (*Nu, Deder, Veselo, Nebojse* . . .), Dolentis, Xalenja (*Jao meni siromahu, Shtochu csiniti, Teshka kvara!* . . .), Admirantis, Zacsudjenja (*Ah, Ho, To nie moguche, Kakoje lipo* . . .), Fastidentis, dosadjenja, i otirivanja (*Bixi odavle, Pfu! nosi taj smrad, Napolje* . . .), Vocantis, Zvanja (*Csujesh ti mladichu, Hodite amo* . . .) i Imperantis, Zapovidanja (*Mucsi, Daj mir, Jezik za zube* . . .).

Sintaksa (Od upravljanja Ricsih) Relkovićeve ima, kao i morfologija, deset poglavlja.⁴⁷ U prvome autor raspravlja o redu riječi (zapravo o redu vrsta riječi). Evo ukratko većine od njegovih logotaktičkih pravila:

1. »Ona rics, koja drugom vlada, mechese navlastito prid onu, kojaje od nje vladana. Zatim se metne najprije Nominativus [...], ili Phrasis, koji misto Nominativa stoji«, npr. *Bog poznaje Sêrdcah* (str. 249—250).

2. »Za Nominativom slidi najblixje Verbum«, npr. *Kralj zapovida*, ali »Nominativus dojde za Verbum u pripovidanju«, npr. *Utomuse zapocse Rat*.⁴⁸

3. Iza glagola dolazi prilog, npr. *On govori dobro, alli pishe zlocsesto*, osim priloga *dobro, bolje, zlo, gorje*, koji dolaze prije infinitiva, npr. *Nemojte od njega zlo govoriti* (str. 251).

4. Zatim dolaze dativ i akuzativ, i to dativ prije akuzativa, npr. *Mladi Ljudi duxnisu starima svako poshtenje*. U rečenicama s njemačkim imperativom obrnuto je, npr. *Erzehlt es mir* (str. 252).

5. Negacije *ne* i *ni* stoje ispred glagola, a ostale iza njega, npr. *Ja neznam nishta* (str. 253). Iza glagola stoje i njemačke negacije *kein, nicht, nichts, niemal...*, npr. *ich habe kein Brod*⁴⁹ (Ja nejmam Kruha). Ako međutim *kein* znači *nijedan*, onda dolazi prije pomoćnog glagola, npr. *kein Hase ist so schnell, dass ihn der Windhund nicht einholen kann* (str. 254—255).

6. »Particula Interrogativa *li*, stoji uvijek⁵⁰ za Verbom«, npr. *Znashli shtiti* (str. 255), ali dolazi i iza imenice (nema primjera), zamjenice (*Tilisi Kralj Xudinski?*), priloga (*Takoli odgovaraš Biskupu?*) »kad naprid ide« te »za ricsjom *jeda*« (*Jedalisam ja tvoj Sluga?*). »Kada pak koja druga rics u Imperativu naprid ide,⁵¹ tada *li* zlamenuje Nimacsku rics *Ob*«, npr. *Pitajtega znali Nimacski?* (str. 256—257).

U poglavlju o članu ponavlja se da »Slavonci nigdi ne tribuju Articulum *der, die, das*« koji se u njemačkom upotreb-

⁴⁷ I Od Reda, po kojemu Partes Orationis, illiti dili govorenja, jedan za drugim u govorenju siliti moraju! II De Syntaxi Articulorum; III De Syntaxi Nominum; IV De Syntaxi Pronominum; V De Syntaxi Verborum; VI De Syntaxi Participorum; VII De Syntaxi Praepositionum; VIII De Syntaxi Adverbiorum; IX De Syntaxi Conjunctionum i X De Syntaxi Interjectionum.

⁴⁸ Drugi je dio ovog pravila značajan po tome što, iako posredno i neprecizno, upozorava na antepozitivnost egzistencijalnih glagola, usp. Josip Silić, *Od rečenice do teksta*, Liber, Zagreb 1984., str. 9.

⁴⁹ Stoji upravo *Brod*, a ne *Brot*?

⁵⁰ Trebalo je, naravno, dodati: kad je glagol na početku.

⁵¹ Tj. kad je riječ o zavisnoupitnim rečenicama.

ljava »Gdise jedna stvar, illi vërsta stvari u jednom stanovitom razumljenju spomene« (str. 258). Slavonci međutim upotrebljavaju pokaznu zamjenicu *ovaj ova, ovo* ako je »Csovik, xivina, illi stvar odkojese govori, na ocsiu«, npr. *Shta traxi ovaj Csovik?* (str. 259). »Obidvima jezikom« služi katkada umjesto člana broj jedan (npr. *Biashe jedan Kralj*, es war ein König) ili Pronomen Possessivum *moj, tvoj, njegov* . . ., npr. *Moj Gospodin Otac*, mein Herr Vatter⁵² (str. 260—261).

U poglavlju o imenima (str. 262—276) upozorava se na to da na pitanje *tko?* ili *što?* imenica stoji u nominativu pred glagolom, da se pridjev i imenica slažu u rodu, broju i padežu, da pridjevi uvijek stoje prije imenica, da imenica postaje pridjev na *-ov, -ev, -in, -jin* ako označuje da se drugoj imenici »shtogod pripushta« (npr. *Cesar-ov Brat*) ili na *-ski* ako »jednu stvar u Opčinu ukazuje« (npr. *Turski Car*), da glagol i pridjev dolaze u pluralu ako im prethode dvije imenice u istom padežu singulara (npr. *Jucserashnji Snig, i danashnji Vitar biau nagli*), a da se pridjev slaže s drugom imenicom ako su substantivi »in Genere razlucseni« (npr. *Vitar, i Kisha nagla*), da se »halat metne u sedmi Casus prez Praepositie. s'« ako se želi ukazati »csimese jedna stvar pravi« (npr. *Sikirom sichi*), da »ono shtoje u nutra dojde u Genitivo [...] ako je stvar csinogod napunjena« (npr. *Jedan Sud Vina*), da se na pitanje *gdi?* odgovara dativom s prijedlogom *u* (*On-je bio u Gradu*), a na pitanje *kamo?* akuzativom s istim prijedlogom⁵³ (npr. *Ja idem u Becs*), da se u ablativ s prijedlogom *od* stavljaju imenice koje znače uzrok ili halat (npr. *Izgorio od Sunca, Poginuo od Pushke*) itd.

Na kraju tog poglavlja upozorava se (neizravno) i na razlike između određenih i neodređenih pridjeva (str. 275—276), i to na sljedeći način: »Slavonska Adjectiva imaju dvostruko zlamenje. 1) Kadaje medju Adjectivom i Substantivom Verbum Auxiliare *Jesam*, onda Adjectivum spada na koje neglasovito slovo« (npr. *Xivot-je kratak*). »2) Ako pak kod Adjectiva i Substantiva nestoji Verbum, tako Adjectivum spada na glasovito slovo« (npr. *Zlatni Broj*).

U sintaksi (»potribovanju«) zamjenica neka su pravila dobro formulirana, potrebna i korisna. Takvo je, na primjer, pravilo o rasporedu zamjeničkih enklitika: »Akoli Dativus Accusativum pritecse, tako Dativus potribuje *mi, ti, mu, joj*, a Accusativus, *me, te, ga, ju*«, npr. *Kaxite mi ga samo* (str. 283—284). To se odnosi i na upozorenje da se posvojne zamje-

⁵² Sa dva *t* (Vatter)?!

⁵³ »Izvan ako *tko* ide *kuchi*, jer onda odgovonise u Dativu prez praepositie *u*« (str. 273).

nice (posebno uz pokazne priloge *evo, eto, eno*) zamjenjuju dativom ličnih zamjenica, npr. *Evo mi Otac ide* (anstatt *evo moj Otac ide*) te da se neutrum *ovo, to, ono* »potribuje Substantive« (als ein Substantivum) kad su na početku upitne zamjenice *tko, koji, čiji, kakav* (npr. *Tko je ovo? Čijije to Konj? Kakvaje ovo Xena?*). Slično se može reći i za upozorenje o mogućnosti zamjene *koji sa što* (npr. *Jelli vam po chudi vino, shtosam vam poslao?*). Neka su pravila i upozorenje suvišna, na primjer: »Ako koi drugi Nominativus naprid ide, koi vlada Verbum, tako Pronomen Personale ostaje«, *Moj Otac veli* (nicht *moj Otac on veli*), a neka nepotpuna ili sasvim pogrešna. Tako se »enklitizacija« oblika kosih padeža ličnih zamjenica veže (samo) za imperativ⁵⁴ (*Dajtemi kruha*). Kaže se da akuzativ lične zamjenice prethodi dativu ako je enklitičan (npr. *Dajte ga meni*), ali se ne kaže da može biti i obrnuto, tj. da i enklitički dativ prethodi toničkom akuzativu (npr. *Dajte mi njega*). Enklitike *me, te, ga, je*⁵⁵ . . . u primjerima *Evo me, Evoji, Etote* i sl. proglašavaju se akuzativima.⁵⁶ Neobično je i to što upitne zamjenice dijeli na konjunktivne (*tko*) i apsolutne (*koi, kakvi, csiji*), iako to obrazlaže: »Za razumiti bolje ovah Pronimina, valja znati, da Coniunctiva u opčinu pitaju *tko? komu? od koga? s kim?* Absoluta (imaju zasobom Substantivum) pak hoche stanovito znati *Koji? kakvi? csiji*« (str. 297—298). Ima, napokon, u primjerima i puno pogrešaka s obzirom na kategoriju živo/neživo, npr. *Dajtemi mallo vash Nox, jasam moje-ga kod Kuche zaboravio*.⁵⁷

Sintaksa glagola ima tri dijela. U prvome se daju pravila i upute o upravljanju glagola prema drugim riječima u rečenici: o slaganju s nominativom (tj. sa subjektom) u broju i licu, o tome da glagol dolazi u plural ako ima više nominativa, da glagolske dopune »risci Pocsimam« (str. 306) dolaze u infinitiv, da glagolski oblici koji dolaze »za jednom bojazljivom ricsju« (str. 307) imaju niječan oblik, a afirmativno značenje (npr. *Bojimse, da tkogod ne dojde*), da svaki »Verbum personale imade prid sobom Ocsitog, illi otajnog Nominativa« (str. 319). Neke su upute kontrastivno koncipirane. Tako se, između ostalog, upozorava (str. 310—312 da njem. *Es ist* treba prevoditi u »slavonski« na tri načina: kao *jest* ili *je* (*Jest istina*

⁵⁴ Iako među primjerima ima i drugih oblika, npr. *Ja joj zafaljujem* (str. 281).

⁵⁵ Drugdje, tj. gdje se stvarno radi o akuzativu, dosljedno ima samo *ju*, npr. *Dovedite mi ju* (str. 284). Očito je uvidio da ne bi išlo npr. *Evo ju* umjesto *Evo je*.

⁵⁶ Već je rečeno da kod Relkovića lične zamjenice nemaju genitiva.

⁵⁷ Ni u paradigmama posvojnih zamjenica nigdje ne navodi »neživog« akuzativa (str. 110—117).

ili *Istina je*, es ist wahr), kao *to* (*Toje csudo*, es ist ein wunder) i »s' Ricsjom ima, kada duranje vrimenta, dalekochu mista, mloshstvo, illi kakovi drugi qualitatem zlamenuje« (*Ima Godina danah*, es ist ein Jahr).

Upozorava se također da se njem. *glauben* ima prevoditi s *vjerovati* (Glaubet ihr das Gott barmherzig sei? *Virujeteli vi da je Bog Millostivan?*) ili sa *misliti* (Ich glaube es wird regnen, *Ja mislim kishache*).

Drugi dio sintakse glagola⁵⁸ sadrži također upute kontrastivne naravi, npr. *Koliko je sestri godina*, a ne *Koliko je stara*; *Dovedite*, a ne *Donesite brata*; *On će doći*, a ne *On će već doći* (Er wird schon kommen); *noćiti*, a ne *spavati kod gospodina*; *dati načiniti*, a ne *pustiti načiniti* (lassen); *pušiti*, a ne *piti duhan*; *On zna dobro*, a ne *On može dobro slavonski* (können); *Rodila je*, a ne *Dobila dite* itd.

Slijede zatim upute o govornom ponašanju (Nacsin kakobi csovik poshteno, *nie*, rechi mogao): nepristojno je odgovarati *nie*, *aja*, *jok*, *toga nejma*, *to nie istina* illi *to je lax* (str. 323). Primjer: Prop. *Vistese igrali, misto shtobiste imali ucstiti*. Res. *Nezamiritemi, jase nisam igrao*. Tim su uputama dodani i »Shaljivi i pospêrdljivi odgovori«, npr. *prodajite Vêrtlaru krastavce, nachichete u Ciganjke kisela mlîka* itd. (str. 326).

U trećem se dijelu (*Osobite Uprave*) govori o upotrebi glagolskih oblika. Za neke oblike (futura I, imperativ, infinitiv) kaže se samo to da se upotrebljavaju kao i u njemačkom i latinskom. Za indikativ prezenta kaže se da se upotrebljava i umjesto futura (npr. *Koije dan sutra?*). Za imperfekt se kaže da ima »od vrimenta sadashnjega, i proshastoga skupa s'mishano Razumljenje« te da se upotrebljava »kadase od jedne stvari govori, koja u niko proshasto vrime Ocsigledna bila, illi josh durala jest« (str. 328—329). Perfectum simplex (zapravo aorist upotrebljava se s veznicima (!) *dok*, *kako* i *po-ke*, a označuje »daseje jedna stvar bash istom onda svêrshila, dokseje o njoj radilo«, npr. *Kako on primi novce, taki otide* (str. 330). Perfectum Compositum dolazi kad se govori »od jedne stvari, illi vrimenta, koje jurve od davnieg proshlo jest«, npr. *Jesam bio danas u lovu* (str. 331), a pluskvamperfekt kad se govori o stvari koja je u vrijeme govorenja svršena ili »kojaje cilo svêrshena, prie negoje druga pocsela bila« (str. 333).

Sintaksa participa kontrastivno je izložena i ima latinski (*djacski*) jezik za polazišni. Tako se konstatira da slavonski i njemački nemaju participa futura pa se latinski particip fu-

⁵⁸ S naslovom: AUSZUG Etlicher Redensarten, darinnen die Teutschen, wann sie Slavonisch reden wollen gar leicht fehler begehen, mit dem Beisatz, wie sie auf gut Slavonisch gegeben werden können.

tura aktivni na *-rus* prevodi futurom indikativa i veznikom *da* (*Dicit se venturum / On veli dache dochi / Er sagt, dass er kommen wolle*), a pasivni na *-dus* »dajese u Slavonskom« (str. 353) s prijedlogom *za* i glagolom *jesam* (*Excusandus est / On-je za izgovaranje / Er ist zu entschuldigen*). Latinski gerundij na *-di* prevodi se infinitivom (npr. *Vrime je ichi kuchi*), ali kad dolazi s riječju *gratia* (npr. *Disputandi gratia venit*), onda s prijedlogom *za* i infinitivom (*Doshaoje za prigovaratis*), s prijedlogom *na* (*na prigovaranje*) ili uz pomoć veznika *da* (*da-se prigovara*). Gerundiju na *-do* odgovara participij prezenta (*Errando discimus, Fallechi ucsimose*), a gerundiju na *-dum* infinitiv (*doshao jisti*), zaradi + imenica (*zaradi jitja*) ili da + prezent (*da jidem*). I napokon, latinski se supini, i onaj na *-um* i onaj na *-u*, prevode infinitivima.⁵⁹

U sintaksi *Praepositionum* obrađeni su samo oni prijedlozi koji idu s dvama padežima: *u* i *na* s dativom (na pitanje *gdje?*) i s akuzativom, *s'* sa sedmim padežom i ablativom (npr. *S'njesam kashtigan bio*), *prid* i *pod* sa sedmim padežom (»gibanje u mistu«) i s akuzativom (»gibanje k mistu«), *po* s akuzativom (kad znači njem. *um*: *Poshaljite po moga Brata*) i dativom (kad znači *durch*: *Poshaljite to po mojemu Bratu*, str. 365), *za* s akuzativom (kad znači *für*) i sa sedmim padežom (kad znači *hinter*: *Shto stojite zammom*, str. 366).

Za priloge se kaže da se dodaju glagolima (»za ukazati okolostanje«, str. 366), a katkada i prilozima, npr. *Ocsivisto* (augenscheinlich) *laxljivo*. Napominje se da neka adverbialia loci (*s'ovu stranu*, *s'onu stranu*, *kod*, *blizu*, *okolo*) imaju uza se genitiv te da stoje uglavnom iza glagola, ali da katkada mogu stajati i ispred njega. Na kraju se čitalac upućuje na »list« 230. gdje se nalazi popis ostalih priloga.⁶⁰

Smatrajući da nije potrebno govoriti o svim veznicima Relković se zadržava samo na onima »kojise s'Verbih potribuju, i shtogod osobitoga u sebi imaju« (riječ je dakle o onim veznicima, npr. *da*,⁶¹ *kad*, *ako*, *jer* i sl., koji »ulaze u sastav« konjunktivnih ili optativnih oblika).

Sastavci protivechi ali i pak »kazuju Nimacsku rics *aber*«, i to tako da *ali* uvijek dolazi naprijed, a *pak* »natragu« (npr. *Csuliste shtojce recseno starima; ne ubij. ja pak govorim vami*,

⁵⁹ Prije toga se upozorava da »Slavonska Verba nejmaju osobitog Supina, vech akobi csovik Plusquam Perfectum infinitivi misto njega postavio; akoprem ni on ovdje daleko nedokucuje« (str. 357), npr. *buduchi bio*.

⁶⁰ »... moguse lasno upantiti kakose potribuju, kadase samo nikoliko putah pomljivo proshtiu« (str. 369).

⁶¹ Veznik *da* u sastavu optativnih oblika znači *wenn* (npr. *Da imam Novacah, jabi uzajmio*), a u sastavu konjunktivnih *dass* (npr. *Nemislite, daje on tako priprost*), str. 372—373.

str. 377). Od ostalih veznika spominju se (u primjerima) *da samo, primda, akoprem* (oder), *premake* (obgleich), *vechako-(bi), dok... taki, takia* (str. 378—381).

U sintaksi uzvika upozorava se na padeže koji dolaze iz uzvika (ili, bolje reći, iz onih riječi koje Relković smatra uzvicima): iz *pfu* dolazi sedmi casus s prijedlogom *s'* ili *nosi* + akuzativ (npr. *Pfu! nosi taj Kad*), iz *jami* akuzativ (npr. *Jami Ruku!*) iz *bixi* ablativ (npr. *Bixi od mene*); *vivat* se prevodi sa *xiv bio* ili *nek xivi*.

Iz datog prikaza (u kojemu se posebno inzistiralo na onome što je kod Relkovića iz bilo kojih razloga specifično) nije teško zaključiti da se razmatranoj gramatici može uputiti čitav niz ozbiljnih prigovora, od kojih treba izdvojiti prevelik utjecaj njemačkog jezika⁶² i latinskih (preko starijih hrvatskih) gramatičara, nesigurnost i nedosljednost u razvrstavanju riječi na vrste (posebno kad je riječ o uzvicima), terminološku nespretnost i siromaštvo, nepouzdanost u bilježenju akcenata, pravopisnu raznolikost i nelogičnost, znatnu prisutnost (nerijetko i banalnog moraliziranja (u primjerima), neprikladnu koncepciju rječnika, nedostatnu lingvističku naobrazbu (rezultat je toga slabo autorovo poznavanje svrhe i biti gramatike općenito) itd.

Međutim, unatoč svemu tome, *Nova slavonska i nimačka gramatika* Matije A. Relkovića zaslužuje i danas našu pažnju, i to barem iz sljedećih razloga:

1. Riječ je o jednoj od (naj)starijih gramatika hrvatskog ili srpskog jezika.

2. U nekim dijelovima ta gramatika predstavlja značajan napredak u odnosu prema prethodnoj hrvatskoj gramatičkoj tradiciji. To se, na primjer, odnosi na grafijska rješenja, na opis kategorije *živo/neživo*,⁶³ na opis upotrebe zamjenica, na morfologiju imenica itd.

3. Unatoč siromaštvu i nespretnosti (uglavnom nespretnom kalkiranju) zanimljiva su i neka Relkovićeva terminološka rješenja (npr. *glasovita* i *neglasovita slova*, *nadslovak*, *pridstavak*, *priričak*, *neznano pokolenje* itd.).

⁶² Taj se utjecaj posebno očituje u pristupu glagolskim oblicima, u redu riječi (npr. »... na kojese u Pismu pomljivo paziti ima, str. 28. i u čitavom nizu sličnih primjera), ali i u mnogim pojedinostima (npr. »On dêrxi s'moim neprijateljom, str. 360), od kojih su mnoge vidljive u već navedenim primjerima.

⁶³ Osim u vezi s nekim zamjenicama.

4. Pažnje je vrijedna, i pored nepouzdanosti u bilježenju, i Relkovićeve akcentuacija, ponajviše zato što prilično pouzdano svjedoči o stanju u jednom dijelu ondašnjih posavskih govora.

5. Nerijetko se u gramatici spretno iskorištavaju prednosti kontrastivnog pristupa (hrvatsko-njemački, hrvatsko-latinski, hrvatsko-njemačko-latinski).

Summary

MATIJA ANTUN RELKOVIĆ'S GRAMMAR

This work presents some relatively extensive account and review of one of the oldest grammars in Croatian or Serbian language. The speech is about *A New Slavonic and German Grammar* by Matija Antun Relković printed in Zagreb for the first time in 1767. Special attention has been drawn to those parts of the description which are specific for Relković for some reason or other. Some characteristics have been considered (e. g. graphic solutions, the description of animate/inanimate category, the description of noun morphology and the use of nouns, the advantage of contrastive description and the like) and deficiencies of the applied description (influence of German and Latin languages, terminological awkwardness and poverty, inadequate conception of the dictionary, insufficient linguistic knowledge of the author and the like). This grammar has been compared with other older grammar books, especially with the first Croatian grammar by Bartol Kašić.